

ZÁRÓJELENTÉS

„A multifunkciós mezőgazdaság lehetőségei az észak-alföldi és észak-magyarországi LEADER kistérségekben” (K 67813) című OTKA kutatásról

Kutatási célok adatbázis, módszerek

Kutatási céljaink a következők voltak:

- Három LEADER kistérségben (Karcag és térsége, a Tarna menti, valamint a Tisza-Tarna- Rima-mente) a multifunkciós mezőgazdaság elterjedtségének mérése, az elterjedését segítő és gátló üzemi és regionális szintű tényezők, feltételek és a gazdák reakcióinak elemzésével új összefüggések tudományos módszerekkel történő feltárása, rendszerezése és számszerűsítése.
- A multifunkciós mezőgazdaság feltárt helyzetének nemzetközi összehasonlítása, a vizsgálandó területekre jellemző sajátosságok feltárása.
- Hasznosítási javaslatok, ajánlások megfogalmazása.

A kutatás adatbázisaként felhasználtuk az EUROSTAT és a KSH digitális és papíralapú kiadványait, valamint a releváns hazai és külföldi publikációkat.

Az alapvető adatbázist azonban 104 gazdálkodóra kiterjedő helyszíni vizsgálataink jelentik. A minta kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy a megkérdezett gazdák és a vizsgált gazdaságok megoszlása igazodjon regionális gazdasági súlyukhoz. A minta átlagában az 50 hektár alatti területen gazdálkodók 21 százalékos, 50,1-100 hektár között kategóriába tartozók 16 százalékos, a 100,1 – 300 hektáros gazdaságok 44 százalékos, míg a 300 hektárnál nagyobb birtokkal rendelkezők 19 százalékos súlyt képviselnek. Az egyes kistérségekben azonban ezek a súlyok a sajátosságoknak megfelelően differenciáltak.

Külön blokkban vizsgáltuk a gazdaságot, a gazdát, a gazda családját és a válaszadó gazdának a véleményét a multifunkcionális mezőgazdaság saját gazdaságában és az adott kistérségben való bevezetéséről és terjedéséről.

Az interjúk készítését és a kérdőívek kitöltését munkatársaink végezték a helyszínen, 2008-ban. Az anonimitást biztosítottuk. A kérdések egyben a gazdákkal készített mélyinterjúk vázlatát is jelentették. Munkatársaink így megismerhették a gazdák (és családtagjaik) körülményeit és a kérdőívek kérdéseire adott válaszaik hátterét is.

A feldolgozás során kapott eredményeink alapvetően a vizsgált sokaságra vonatkoznak. A hazai és nemzetközi szakirodalommal, illetve korábbi kutatásainkkal történő összevetések révén azonban több általánosítható következtetést is levonhatunk. A további részletekről Fehér et al. (2010a, 2010b és 2010c). publikációkban tájékozódhatunk.

A szakirodalomban a farmdiverzifikáció, a „pluriactivity” és a multifunkcionalitás fogalma gyakran együtt is előfordul (Brouwer et al.ed., 2008)¹. Az Eurostat adatközléseiben gyakran találkozhatunk az „other gainful activity” (OGA)” kategóriákkal, amelyben a farmdiverzifikáció és a pluriactivity szinte elválaszthatatlanul összeolvad. A fogalmak farm szintű szintézisét, hasonlóságuk és különbözőségük rendszerezését – a fontosabb szakirodalmi közleményekre is alapozva – korábbi munkáink (Fehér, 2003².; 2005³.)

¹ Brouwer, F., Rheenen, Th., Dhillon, Sh.,and Elgersma, A. ed. (2008): Sustainable Land Management, Cheltham,UK, Edward Elgar

² Fehér, A.(2003: Farmdiversification in SAPARD-microregions of Nortnern Great Plain in Hungary, Studies in Agricultural Economics, No.99. pp. 53-73.

³ Fehér A. (2005), A vidékgazdaság és a mezőgazdaság, Budapest, Agroinform Kiadó

tartalmazzák. Ezeket jelen kutatással összefüggően aktualizáltuk. (Petrics – Fehér, 2009.) Külön is részletesen foglalkoztunk a multifunkcionalitás nemzetgazdasági, regionális gazdasági és farm szintű értelmezésével. (Fehér et al. 2008; Szabó et al. 2008a,2008b.)

A multifunkcionalitás az egyes gazdaságok szintjén kockázatkezelési megoldásként is megjelenik. A gazdákat azonban nem kizárólag gazdasági tényezők motiválják tevékenységeik diverzifikációjára, a multifunkcionalitás növelésére. A farmok tevékenységének diverzifikációja, a mezőgazdaság újabb funkcióinak a megjelenése nem várható el automatikusan az erre ösztönző támogatások bevezetése után.

A kutatás fontosabb eredményei

1. A farmok multifunkcionalitásában meghatározó a gazdacsaládok és háztartások szerepe. Ploeg et al. , 2003. 97.p.⁴. szerint „...a multifunkcionalitás csak az egyes gazdaháztartások szintjén nyilvánulhat meg igazán.” Ennek hazai érvényességét, a gazdák gondolkodásában fellelhetőségét és magyar sajátosságait kutatva a gazdaság és a család kapcsolatát több oldalról is feltártuk.

- *A család meghatározó szerepet (52%) játszott a gazdaság kialakításában.* Ez nagyobb mértékben (31%) a család megélhetésének biztosításán, míg 21 százalékban a családi hagyományok folytatásán keresztül érvényesült.
- *A családtagok megélhetése igen fontos gazdaságfejlesztési motívumként jelent meg.* A válaszok között – a gazdaság lassú, de biztos növekedése után - a második legfontosabb helyre került. A fő- és mellékfoglalkozású munkavállalók között a családtagok (és üzlettársak) aránya 32 százalékos, a kisebb területű gazdaságokban jóval magasabb.
- *A gazdaság a családtagok földjeinek alapvető hasznosítója.* A földet bérlő vizsgált gazdaságok mindegyike műveli családtagok és a rokonok földjét is. Kétharmaduk esetében ennek az aránya a legmagasabb a bérelt területeken belül.
- *A család meghatározó szerepet játszik a gazdasággal kapcsolatos fontosabb döntésekben.* Arra a kérdésre, hogy „Hogyan születnek a fontosabb fejlesztési döntések a gazdaságban?” A második helyezést az a válasz kapta, hogy „a család dönt ezekben a kérdésekben”.

A gazdacsaládok egyik oldalról gazdasági tényezők (vagyonközösség, földhasznosítás, munkaerő biztosítás), más oldalról viszont szubjektív hajtóerőt jelentenek azáltal, hogy motiválják a gazdákat a család jólétét biztosító és növelő gazdasági lépések megtételére. Ez utóbbi szerepkör kiemelten fontos a multifunkcionális mezőgazdaság farm szintű vizsgálatait, és a multifunkcionalitás növelését célzó intézkedések realizálása során. Az általunk alkalmazott módszer alkalmasnak bizonyult a szóban forgó vizsgálatok elvégzésére és összefüggések feltárására.

Az eredményeket publikáltuk (Fehér et al. 2010a).

⁴ Van der Ploeg, J. D. and Roep, D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: G. v. Huylenbroeck and Durand, G. (eds.) Multifunctional Agriculture, England, Ashgate

2. **Megerősítettük azt – a korábbi kutatásaink során feltárt – összefüggést, hogy birtokkoncentráció növekedése nagyban hozzájárul a mezőgazdasági ágazatokban foglalkoztatott munkaerő további csökkenéséhez.** Jelen vizsgálataink szerint az 50,1- 100 hektáros területtel rendelkező gazdaságoknál 1 hektárra hetven százalékkal kevesebb munkaerő szükséges, mint az 50 hektárnál kisebb területűeknél. A 100 hektárnál nagyobb üzemekben 1 hektár területre vetítve az 50 hektárnál kisebb területű gazdaságokban lekötött munkaerőnek kevesebb, mint az egy hetedét foglalkoztatják.

Az eredményeket publikáltuk (Fehér et al. 2010a; 2010d).

3. Az átlagos farmméreteket tekintve Magyarország az Európai Unión belül a közösségi átlagnál lényegesen alacsonyabb értékeket képviselő országok csoportjába tartozik. További jellemző az egységnyi területre jutó viszonylag magas munkaerő és a nem fizetett munka magas aránya. **Mind a birtokkoncentráció, mind pedig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak csökkenésének dinamikája az uniós átlagot és a volt szocialista országok átlagát is jóval meghaladó mértékű lett a csatlakozás után.**

A kutatás keretében vizsgált 104 gazdaságban a birtokkoncentráció növelése irányában hatott:

- *A gazdák, illetve a társas vállalkozási vezetők gazdaságnövekedési motiváltsága. A gazdaság lassú, de biztos fejlődését és a család minél több tagjának a gazdaságból történő megélhetését tették a legtöbben (81%) a legelőkelőbb helyre a gazdaságfejlesztési döntéseik mozgatórugóinak felsorolásánál. Érdeemes felfigyelni arra, hogy a mások számára történő munkahelyteremtés a legutolsó helyre került.*
- *A növekedési motívumot szolgáló eszközök között a földvásárlást tartják a legfontosabbnak a megkérdezett gazdák. 54 százalékuk tervezi 5-10 éves távon a gazdasága bővülését, s e kör nagyobb fele határozottan földvásárlásban gondolkodik.*
- *A megkérdezett gazdák 45 százaléka – a birtoknagyságtól függetlenül - elfogadja kistérségében zajló üzem- és birtokkoncentrációs folyamatokat és egyetért azokkal.*
- *A megkérdezettek saját gazdaságuk gépesítésének színvonalát erős közepesnek minősítették. Ezzel együtt fejlesztési terveikben a gépbeszerzés előkelő helyen áll, s szinte valamennyi fontosabb munkafolyamat minél magasabb szintű, saját géppel történő ellátására töreksenek. Közülük senki nem volt tagja közös gépbeszerzési és üzemeltetési társulásnak. Esetükben is érvényesülnek - a magyarországi farmokon általában jelen lévő, gépbeszerzési támogatások foglalkoztatás csökkentő hatásai. A hagyományos mezőgazdasági tevékenységek gépi beruházásait szolgáló kifizetések aránya a magyar nemzeti vidékfejlesztési programokon belül 2004-2006 között a források 13,2 százalékát kötötte le. 2007-2013 között már 17,7 százalékot irányoztak elő ezekre (AVOP-PKD⁵, 2006, NHRDP,2007)⁶. Ezek megváltoztatják a gépi munka és a kézimunka között, a piac által szabályozott arányokat, s diszpreferálják az utóbbiakat. (Ezt az élők munkához kapcsolódó magas adóterhek tovább növelik.) A gépberuházási támogatások viszonylag magas aránya és összege találkozik a gazdák „minden műveletet saját géppel végezni”*

⁵ AVOP, (2006): Programkiegészítő Dokumentum, (2004-2006) (PKD) I. módosítás, Budapest, 2006. február, www.fvm.hu

⁶ New Hungary.. (2007): New Hungary Rural Development Programme, 19th February, www.fvm.hu

törekvéseivel. A sikeres támogatási pályázatok nyomán megnövekedett kapacitásokat le kellene kötni, de a többi gazda sem igazán vevő erre, inkább önmaga is pályázik. *A kihasználatlan gépkapacitások kihathatnak a farmméret növelésére, s – részben ezen keresztül, részben pedig az élők munkája kiváltása révén - a foglalkoztatás csökkentésére.*

A fentiek mezőgazdasági oldalról alátámasztják az UMVP 2007. évi ex ante értékelésének megállapítását. Nevezetesen: „Nem várható a munkalehetőségek jelentős bővülése a vidéki térségekben.”⁷ A hivatkozott jelentés nem foglalkozik azonban *a birtokkoncentráció foglalkoztatási hatásaival*, amelyek – a multifunkcionalitás ellensúlyától függően - *a mezőgazdasági foglalkoztatás mérséklődését is eredményezhetik.*

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a farmkoncentráció növekedése és a farmokon mezőgazdasági munkát végzők Éves Munkaerő Egységben kifejezett számának a csökkenése – több uniós tagországhoz hasonlóan Magyarországon is – már a pénzügyi-gazdasági válság előtti időszakban - egyidejűleg zajló, összefüggő, folyamatoknak tekinthetők.

Az eredményeket publikáltuk (Fehér et al. 2010c; 2010e).

4. A felmérésben szereplő gazdák kétharmada ismeri az Európai Multifunkciós Mezőgazdaság modelljét. Megjegyzendő, hogy a LEADER+ Programot megvalósító Tarnamenti kistérségben ez az arány 87 százalékos, míg 2006-ban a második fordulóban visszalépett Karcagi kistérségben csak 42 százalékos. Az ismeretek legnagyobb hányada a szakmai sajtóból származik, de igen jelentős a hazai továbbképzések és tapasztalatcserék szerepe is. A szakkönyvek, külföldi tapasztalatcserék és a falugazdászok szerepe szerény, a gazdatársaktól kapott információk csekélyek.

A gazdaságok multifunkcionalitását a következők jellemzik:

- *Az általunk vizsgált tevékenységeket és funkciókat három nagy csoportra oszthatjuk. Vannak egyértelműen piacorientáltak (mezőgazdasági termékek saját elárúsítóhelyen történő értékesítése, mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli feldolgozása, helyi és lakossági szolgáltatások, nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállítása, nem mezőgazdasági szolgáltatások) és jelenleg még nem piacorientáltak (tájkép- és tájfenntartás, természetvédelem és agrár-környezetvédelem), valamint a kettő közötti átmenetet képviselő tevékenységek és funkciók (ökológiai gazdálkodás, energia előállítás).*

A piacorientált és az átmeneti csoportra vonatkozóan kiszámítottuk az *aggregált diverzifikációs aránymutatót* (ld. részletesebben Fehér, A. 2005. 123.p.). Ez a *mezőgazdasági diverzifikáció esetében 5,77 (gyenge közepes), míg a nem mezőgazdasági diverzifikáció esetében 3,2 (gyenge) értékeket* jelez. A mutató értékét a mezőgazdasági tevékenységeknél az alternatív növényfajok termesztése és az ökológiai gazdálkodás, míg a nem mezőgazdasági ágazatoknál a saját termékek közvetlen értékesítése alakítja a legjelentősebb mértékben. Említésre érdemesek még az energia növények, a mezőgazdasági termékfeldolgozás és az egyéb nem mezőgazdasági szolgáltatások. *A vizsgált gazdaságokban megállapítható, hogy a piacorientált nem mezőgazdasági tevékenységek arányai szerények, többségük jóval alacsonyabb, mint az IMPACT projekt*

⁷ UMVP, 2008: Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2008. szeptember, www.fvm.hu

keretében⁸ korábbi EU tagországokban felmért, tíz évvel ezelőtti mértékek. Az általunk kutatott kistérségekben a mezőgazdaság multifunkcionalitását egyértelműen a jobban támogatott, ma még nem piacorientált, vagy átmeneti jellegű tevékenységek és funkciók határozzák meg.

- *A nem árujellegű szolgáltatásokon belül a tájképalakítást és tájfenntartást, valamint a természet- és környezetvédelmi védelmi szolgáltatásokat nyújtanak a legtöbben. E tevékenységek növekedésnek indultak az EU csatlakozás utáni időszakban.*
- Pozitív irányú elmozdulás, hogy a gazdák 43 százaléka konkrét intézkedéseket is tervez gazdasága multifunkcionalitásának növelésére. Arányuk a Tarna-mentén nyolcvan százalékos, a Karcagi kistérségben 23%. A fejlesztést fontolgató gazdák körében a legnagyobb arányban a kistérség gazdaságát erősítő projekteken gondolkodnak. Ezt követi az élelmiszer biztonság növelése és helyi értékesítés, majd a szép táj és az általa nyújtott élvezeti értékek növelése.

Ezek szélesebb körben történő realizálását kétségessé teheti azonban, hogy a farmdiverzifikáció és a pluriactivity tekintetében Magyarország mind az Európai Unió egészétől, mind pedig az EU-8+2 országokétól eltérő úton járt, 2003-2007 között, s az „egyéb hasznos tevékenységgel” rendelkező gazdaságok aránya a kevesebb, mint a felére csökkent a csatlakozás utáni 4 évben (Eurostat, 2010). Tudnunk kell ugyanakkor, hogy - Finnország kivételével – a nem mezőgazdasági tevékenységek magasabb arányával rendelkező korábbi EU tagországok mezőgazdaságában a munkaerő csökkenés üteme az átlagosnál jóval kisebb volt 2003-2007 között. Az Eurostat, 2010 szerint az ilyen típusú farmok átlagterülete és ESU-ban mért nagysága mind ezekben az országokban, mind pedig az Unió egészében több mint kétszerese volt az átlagos értékeknek. Figyelemre méltónak tartjuk az EU Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága, 2008 tanulmányának megállapítását:” Egy Franciaországban végzett elemzés szerint a diverzifikált gazdaságokban lényegesen több embert foglalkoztattak, mint azokban, amelyek hagyományos mezőgazdálkodást folytattak...”, (EU Directorate-General, 2008:23).⁹

A magyar farmokon történő foglalkoztatás tekintetében nem tűnik igazán biztatónak az sem, hogy a 2013-ig terjedő időszak végére – az alacsonynak számító 2005. évi értékhez képest – a tervek szerint 38,5 ezerről 47 ezerre növekedne az egyéb hasznos tevékenységgel rendelkező gazdaságok száma. Arányuk így az összes gazdaságon belül 9,4 százalékos lenne New Hungary... (2007)¹⁰. Meg kell jegyeznünk, hogy még így sem érnék el a 2003. évi értékeket.

- Saját vizsgálataink arra is felhívják a figyelmet, hogy *sem a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységekkel és funkciókkal rendelkező farmok vezetőinél, sem pedig a teljes*

⁸ A kilencvenes évek végén az IMPACT projekt keretében (hét korábbi EU tagországra kiterjedő) felmérés szerint a gazdaságok 1,4 százaléka folytatott ökológiai gazdálkodást, 11 százaléku volt érdekelt a különleges minőséget képviselő termékek előállításában, 20 százaléku a saját termékeik közvetlen értékesítésében, 2 százaléku foglalkozott agroturizmussal, 7,3 százaléku nyújtott természetvédelmi szolgáltatásokat, 3,7 százaléku volt érintett tevékenységük egyéb irányú diverzifikációjában.

⁹ EU Directorate-General...(2008), Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Economic analysis of EU agriculture, Brussels, 17 June, 2008, LTB D(2008) 17488, http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/markets/gainful/text_en.pdf.

¹⁰ New Hungary.. (2007): New Hungary Rural Development Programme, 19th February, www.fvm.hu

vizsgálati mintában nem találtunk említésre érdemes motiváltságot a kívülállók számára történő munkahelyteremtésre. Az is látható, hogy az érdekelt gazdák a multifunkcionalitást nem kapcsolták össze a mások számára történő munkahelyteremtéssel. Ebben a nem piacorientált, az uniós támogatásokhoz erősen kötődő, szerény foglalkoztatási hatású diverzifikáció (táj- és tájkép fenntartás, természetvédelem és agrár-környezetvédelem) magas arányának is szerepe lehet.

A vizsgált kistérségekben jelen lévő foglalkoztatási feszültségek ellenére a megkérdezettek az utolsó körüli helyekre sorolták például a rugalmas foglalkoztatási formák bevezetésének sürgősségét. Egy másik kérdésre válaszolva ezt egyébként is egyértelműen állami feladatnak tartják, s nem érzik, hogy nekik számottevő szerepük lehetne benne.

Az eredményeket publikáltuk (Fehér et al. 2010c;).

A kutatási eredmények hasznosítása:

1. Eredményeinket 11 közleményben publikáltuk. A nemzetközi publicitás növelése érdekében ezek többsége (8 publikáció) angolul jelent meg. Poszter prezentációval vettünk részt az EAAE 114. Szemináriumán Berlinben és az Universitas Napocensis Bistrita-i Nemzetközi Konferenciáján. Az Universtität für Bodenkultur, Wien Víz- Légkör és Környezet Tanszékén ismertettük és megvitattuk a természeti erőforrások multifunkcionális hasznosításához kapcsolódó kutatásainkat.

2. Az eredményeket több hazai kutatási műhellyel, a felmérésben résztvevő gazdákkal és az érintett kistérségek LEADER csoportjaival is megvitattuk. A Tisza-Tarna-Rima-Menti Akciócsoport Egyesület mezőgazdasági fejlesztési tervében a hasznosítás is elkezdődött.

3. Az oktatási célú hasznosítás a Debreceni Egyetem AGTC „Ihrig Károly” Doktori Iskolájában a „Vidékfejlesztés Ökonómiája” c tárgy keretében valósult meg.

4. Megfontolásra ajánljuk az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program félidős (mid-term) értékelést végzők számára az ágazati gazdasági versenyképesség centrikusság vidéki foglalkoztatásra gyakorolt hatásainak kiemelt vizsgálatát. Ennek várható eredményei nagy valószínűséggel alátámasztják azt a megállapításunkat, hogy a vidékfejlesztési programokban az ágazati-versenyképesség helyett a (foglalkoztatás növelését is biztosító) regionális versenyképességet kell érvényesíteni.

Karcag, 2010. július 19.

Fehér Alajos
egyetemi magántanár, tud. főmunkatárs,
vezető kutató